

NUMERUS ILLYRICORUM LA HOGHIZ

DE

GÉZA BAKÓ

În vremea stăpînirii romane, zona cotul Oltului de la Hoghiz (jud. Braşov) avea o mare importanţă strategică şi economică. Aici se întâlnea drumul salinelor din răsăritul Daciei (Sărăţeni, valea Homorodului), cît şi cel de pe valea Tîrnavei Mari (eventual prin bifurcarea de la Sighişoara), cu marele drum de comunicaţie ce traversa sudul Transilvaniei de la Turnu Roşu pînă la pasurile Bran şi Oituz. Aşadar zona Hoghizului constituia un punct unde se putea controla întreaga circulaţie de pe drumurile romane din sud-estul Transilvaniei.

Importanţa pe care o avea zona Hoghizului în timpul stăpînirii romane este demonstrată şi de vestigiile arheologice. Din investigaţiile mai vechi, cît şi din săpăturile recente, rezultă că la Hoghiz-Ungra exista un puternic centru militar şi civil roman¹.

Pe malul stîng al Oltului, în faţa localităţii Ungra, se afla cel mai mare castru din sud-estul Transilvaniei², avînd dimensiunile de 220 × 165 m. Lîngă castru se întindeau obişnuitele *canabae*. Peste Olt se ridica un impozant pod din piatră şi cărămizi. Pe celălalt mal al râului, în perimetrul actualei localităţi Ungra, exista o mare construcţie romană de zidărie, cu dimensiunile de 100 × 60 paşi³; desigur, un *castellum* (sau un *burgus*) menit să asigure capul podului dinspre nord. Sub ocrotirea acestei întărituri luase fiinţă şi o aşezare civilă.

Avînd în vedere cele arătate, nu este surprinzător dacă în centrul de la Hoghiz-Ungra staţionau mai multe unităţi militare romane, în parte concomitent, în parte succesiv.

În completarea listei unităţilor militare romane atestate pînă acum la Hoghiz vom prezenta o şampilă tegulară cunoscută mai demult, dar încă nedescifrată.

Şampila tegulară la care ne referim se afla în colecţia lui Francisc Kovács din Tg. Mureş şi a fost publicată de G. Téglás în anul 1888, cu

¹ M. J. Ackner, AVSL, 1, 1845, 3, p. 38—39 şi pl. 3 (schîta zonei Hoghiz-Fîntna-Ungra cu obiectivele romane); J. F. Neigebaur, *Dacien*, Braşov, 1851, p. 275—278; M. J. Ackner, JCC, 1, 1856, p. 29—30; G. D. Teutsch-Fr. Müller, AVSL, 3, 1858, p. 159; J. Vass, *Erdély a rómaiak által*, Cluj, 1863, p. 117—118; M. J. Ackner-Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Viena, 1865, p. 167—168, nr. 799—807; B. Orbán, *A Székelyföld*, 1, 1868, p. 198—199; CIL, III, 951—958; 1 633, 11 8 074, 1 a—b; C. Gooss, AVSL, 13, 1876, p. 275; 279; C. Daicoviciu, *Dacia*, 7—8, 1941, p. 315; K. Horedt, *Materiale*, 1, 1953, p. 785—798; TIR, L35, Bucureşti, 1969, p. 46.

² În literatura de specialitate s-a încetăţenit cu denumirea castrul de la Hoghiz (jud. Braşov), dar de fapt se afla în hotarul localităţii Fîntna: K. Horedt, *op. cit.*, p. 788.

³ J. F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 277, nr. 9, indică eronat lăţimea (60 de picioare în loc de 60 paşi). Dimensiunile reale la: M. J. Ackner, *op. cit.*, p. 38; B. Orbán, *op. cit.*, p. 199.

indicația că provine din Hoghiz⁴. Este drept că, datorită informațiilor greșite pe care le-a primit, G. Téglás publicase destule ștampile tegulare cu locul de proveniență eronat sau dubios. În cazul piesei de care ne ocupăm dă însă indicații ce pot garanta cu destulă certitudine locul de proveniență menționat. Piesa a ajuns în colecția lui Fr. Kovács de la J. Haller, fost mare proprietar la Hoghiz, familia căruia posedă o colecție de antichități romane din castrul de aici⁵.

Pe vremea aceea lipsind analogiile necesare, ștampila tegulară de la Hoghiz, publicată de G. Téglás, nu s-a putut citi. Pe baza descoperirilor ulterioare, mai cu seamă a siglei unității *N(umerus) P(almyrenorum) T(ibiscensium)*⁶, asemănătoare ca formă și concepție de executare, lectura ștampilei tegulare de la Hoghiz nu mai prezintă, credem, dificultăți deosebite.

Semnul de la capătul ștampilei este, negreșit, un ornament asemănător celor cunoscute și pe alte ștampile tegulare din Dacia⁷. Urmează apoi trei litere unite prin ligatură. Prima dintre ele este litera N. Bara verticală dinspre dreapta a acestei litere este suprainălțată, dar o „codiță” situată la înălțimea primei bare indică extremitatea ei de sus, suprainălțarea reprezentând de fapt o literă în ligatură și anume un I. De aceeași bară se mai leagă apoi și un L.

Pentru a ilustra cele spuse, dăm mai jos ligatura în forma inițială și desfăcută :

$$\mathcal{N} = \mathcal{N} \mathcal{I} \mathcal{L}$$

Prima fiind deci litera N trebuie să avem de-a face cu un *numerus*, adică cu o trupă auxiliară neregulată. În ceea ce privește următoarele două litere, singura lectură posibilă este *IL(lyricorum)*, deoarece pînă acum nu cunoștem în Dacia nici o altă unitate neregulată a cărei denumire s-ar putea abrevia *IL* sau *LI*⁸. Așadar, pentru ștampila tegulară examinată propunem lectura *N(umerus) IL(lyricorum)*.

Amintim că sigla *Alae N(umeri?) Illyricorum* de la Brîncovenеști conținea abrevierea *ILYR*⁹. Fiind însă vorba de ștampile tegulare, diversitatea abrevierilor constituie un fenomen obișnuit. De exemplu, *Ala I Asturum* întrebuița siglele *ALAS* (scrisă și invers) și *AIA*¹⁰. De asemenea, *Cohors I Bracaraugustanorum* a lăsat la Brețcu ștampile tegulare cu abrevierile *COHIBRAC* (cîteva conținînd și litere întoarse)¹¹, *COHBRAC* și *COHIBR*¹².

⁴ G. Téglás, Erdélyi Múzeum, 5, 1888, p. 248–249 și fig. f.n.

⁵ J. Benkő, Transsilvania, 1, 1788, p. 21; J. F. Neigebauer, op. cit., p. 277 nr. 8 (publică un opaiț cu inscripție din această colecție pe care o văzuse în anul 1847).

⁶ M. Moga, ActaMN, 7, 1970, p. 136–137 și fig. 1.

⁷ J. szilágyi, DissPann, Seria 2, 21, 1946, nr. 203–204.

⁸ I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 74–76.

⁹ CIL, III, 8 074, 7.

¹⁰ CIL, III, 1 633, 11, și 8 074, 1 a – b.

¹¹ CIL, III, 8 074, 9; J. Szilágyi, op. cit., nr. 255–256.

¹² Á. Buday, DolgCluj, 7, 1916, p. 14 fig. b și c.

Precum se știe, călăreții din Illyricum, constituiți într-o vexilație, au fost aduși în Dacia la o dată încă neprecizată, poate în timpul războaielor de cucerire a Daciei¹³, sau eventual cu ocazia evenimentelor din anii 117—119.

Vexillatio equitum Illyricorum este menționată în diploma militară a Daciei Inferioare din anul 129¹⁴. După această dată a fost transformată în *numerus*, fiind atestată ca atare în diploma militară a Daciei Inferioare din anul 140¹⁵.

O inscripție din Ariminum (Rimini, Italia) cuprinde denumirea *Numerus equitum electorum ex Illyrico*¹⁶, despre care se consideră că este identic cu *Numerus equitum Illyricorum*¹⁷. Alte inscripții, descoperite la Apulum și la Caesarea din Mauretania, ne informează despre *Numerus Illyricorum*¹⁸.

În afara celor arătate mai cunoaștem trei inscripții din Roma, Apulum și Coplean în care apar denumirile *Ala I Illyricorum*, *Ala Illyricorum* și *Ala Electorum*¹⁹. De asemenea, în castrul de la Brîncovenesti s-a descoperit o cărămidă ștampilată cu sigla *ALN ILYR*, lecturată *AL(a) N(ova) IL(l)YR(icorum)* sau *AL(a) N(umeri) IL(l)YR(icorum)*²⁰. Unii specialiști consideră că în aceste cazuri avem de-a face cu denumiri târzii ale aceluiași *Numerus equitum Illyricorum*, mutat între timp la nord de Carpați²¹. Alți cercetători contestă însă această părere²², dar în prezent nu dispunem de documentația necesară pentru lămurirea problemei.

Am arătat mai sus că *Vexillatio* respectiv *Numerus equitum Illyricorum*, sau cu denumire mai scurtă *Numerus Illyricorum*, aparține, cel puțin pînă în anul 140, Daciei Inferioare. Pe teritoriul Olteniei nu a fost însă atestată, locul ei de staționare fiind pînă acum necunoscut²³. Este drept că cele două diplome militare eliberate unor veterani din această trupă s-au

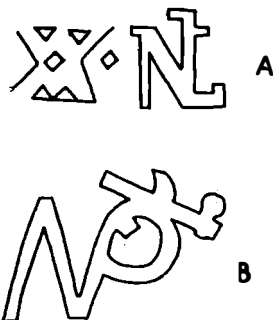

Fig. 1. A Ștampila tegulară a unității *Numerus Illyricorum* de la Hoghiz (după G. Téglás); B Ștampila tegulară a unității *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium* (după M. Moga).

¹³ B. Cserni, ArchÉrt, 30, 1910, p. 180.

¹⁴ CIL, XVI, 75. Privitor la această trupă a se vedea și: W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 51—52.

¹⁵ B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 196—198; D. Tudor, OR³, p. 340.

¹⁶ CIL, XI, 393 = ILS, 2 739.

¹⁷ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 208.

¹⁸ CIL, III, 1 197; CIL, VIII, 9 358.

¹⁹ CIL, VI, 3 234; I. I. Russu, ActMuz, 1956, p. 128—130; idem, SCIV, 18, 1967, 1, p. 174—176.

²⁰ I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „Dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 26; I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 75.

²¹ J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 16; I. I. Russu, ActMuz, 1956, p. 128—130; idem, SCIV, 18, 1967, p. 175; idem, SCIV, 23, 1972, 1, p. 75.

²² D. Tudor, *op. cit.*, p. 353; M. Macrea, *op. cit.*, p. 208.

²³ D. Tudor, *op. cit.*

-descoperit nu în sud-estul Transilvaniei, ci în Oltenia și în nordul Bulgariei. Locul descoperirii diplomelor nu constituie însă un indiciu pentru locul staționării trupei. Dovadă faptul că diploma din anul 140 s-a găsit pe fostul teritoriu moesic, ori se știe că la data respectivă unitatea aparținea Daciei Inferioare și, deci, trebuie să fi staționat pe teritoriul acestei provincii.

În legătură cu staționarea unității *Numerus Illyricorum* în sud-estul Transilvaniei, nu este lipsit de semnificație faptul că un *praefectus Alae I Asturum* (unitate atestată la Hoghiz) apare ca *praepositus Numeri equitum electorum ex Illyrico*, iar un *praefectus Cohortis I Augustae Bracarum* (adică *Bracaraugustanorum*, cunoscută la Brețcu) era în același timp, sau mai apoi, *praepositus Numeri Illyricorum*²⁴.

Avînd în vedere cele arătate, prezența acestei trupe în sud-estul Transilvaniei, adică la Hoghiz, pare a fi un lucru cu totul firesc.

Din cauza lipsei de documentație în faza actuală a cercetărilor, nu putem preciza însă data stabilirii *Numerus Illyricorum* la Hoghiz și nici cea a plecării sale de aici. Ștampila tegulară cu denumirea *Numerus* este în tot cazul posterioară anului 129, datînd din faza finală a domniei lui Hadrian sau de pe timpul lui Antoninus Pius. În această perioadă se poate data și inscripția funerară a călărețului din *N(umerus) ILL[Y]-R(icorum)*, care murise la Apulum, probabil cu prilejul unei delegări sau detașări²⁵.

Pe temeiul datelor de care dispunem, la Hoghiz cea mai veche trupă militară romană cunoscută pînă acum era *Ala I Asturum*²⁶. O diplomă militară din anul 99 menționează unitatea în armata Moesiei Inferioare. Pe vremea aceea staționa la sud de Dunăre, probabil în Dobrogea, unde sînt cunoscuți veteranii săi²⁷. A luat apoi parte la războiul de cucerire a Daciei, prefectul ei primind distincții cu această ocazie. Întrucît după război nu mai apare la sud de Carpați, trebuie să fi rămas în sud-estul Transilvaniei, ridicînd castrul de pămînt de la Hoghiz²⁸. Mai tîrziu este menționată în diploma militară a Daciei Inferioare din anul 140²⁹, ceea ce înseamnă că în 119 a fost cedată noii provincii. Pe timpul lui Septimiu Sever se afla încă în Transilvania, poate tot la Hoghiz, prefectul ei fiind în tratament la Germisara³⁰.

²⁴ J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1891, p. 106, 114.

²⁵ CIL, III, 1 197.

²⁶ Privitor la această unitate: J. Jung, *op. cit.*, p. 106; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 43, 178; W. Wagner, *op. cit.*, p. 10–11; N. Gostar, *ArhMold*, 4, 1966, p. 179; D. Tudor, *op. cit.*, p. 351; I. I. Russu, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 65.

²⁷ I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 204, nr. 4; A. Aricescu, *SCIV*, 23, 1972, 4, p. 582, nota 10.

²⁸ Despre fazele castrului: K. Horedt, *op. cit.*, p. 788–789.

²⁹ B. Gerov, *op. cit.*, p. 201–202.

³⁰ CIL, III, 1393. Pe baza unei ștampile tegulare, cu sfîrșitul deteriorat (J. Szilágyi, *op. cit.*, nr. 194), s-a crezut că unitatea a staționat și la Boroșneul Mare (jud. Covasna). Z. Székely ne-a informat însă recent că, după cum arată cărămizile ștampilate găsite cu ocazia săpăturilor din anul 1973, la Boroșneul Mare avem de-a face nu cu *Ala I Asturum*, ci cu *Ala Palmyrenorum*. Îi mulțumim pentru informație, cît și pentru permisiunea de a examina ștampilele tegulare găsite la Boroșneul Mare.

Chiar dacă *Ala I Asturum* a rămas la Hoghiz și după vremea lui Hadrian, acest lucru nu exclude posibilitatea prezenței în același loc și a acestui *Numerus Ilyricorum*. Cunoscând mărimea castrului și, nu în ultimul rând, existența a două întărituri învecinate, prezența simultană a mai multor unități militare este un lucru explicabil.

În ceea ce privește plecarea unității *Numerus Ilyricorum* de la Hoghiz, dacă se va dovedi pe deplin identitatea ei cu *Al(a) n(umeri?) Il(lyr(icorum))* atunci vom putea presupune că de aici a fost mutată la Brîncovenesti, poate în timpul lui Marcu Aureliu, cu ocazia războaielor marcomanice (167—172). După aceste evenimente datează prima mențiune sigură la Hoghiz a *Cohors III Gallorum*³¹, care denotă că în vremea respectivă a avut loc probabil o schimbare de trupe³².

NUMERUS ILLYRICORUM BEI HOGHIZ

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser beschreibt einen bisnoch nicht ausgewerteten Ziegelstempel, der im vorigen Jahrhundert bei Hoghiz (Kreis Braşov) entdeckt wurde.

Der Stempel zeigt eine Verzierung und drei Buchstaben in einer Ligatur, nämlich *NIL*. Nachdem der erste Buchstabe *N* ist, muß es sich um einen *Numerus* handeln. Für die folgenden zwei Buchstaben wird die Lesung *IL(lyricorum)* vorgeschlagen, da aus Dacien keine andere irreguläre Hilfstruppe bekannt ist, deren Benennung *IL* oder *LI* abgekürzt werden kann.

Bekanntlich ist die *Vexillatio equitum Ilyricorum*, die später in den

³¹ C. Daicovicu, *op. cit.*, p. 315 și fig. 12. Aceleiași unități trebuie să-i aparțină și inscripția CIL, III, 955, nedată (ibidem, p. 316). Judecând după copia publicată de M. J. Ackner și Fr. Müller, *op. cit.*, p. 167 nr. 807, rîndul care ne interesează se poate întregi astfel, III-G[AL]·JOM (A+L probabil în ligatură). În ceea ce privește însă inscripția CIL, III, 953 din vremea lui Hadrian, atribuită de unii cercetători tot cohorții III Gallorum (C. Daicovicu *op. cit.*, p. 316), problema acesteia trebuie revizuită. În primul rând abrevierea G a cniconului *Gallorum* din numele trupelor auxiliare este neobișnuită, cel puțin pentru inscripțiile din Dacia (C. Daicovicu, AISC, 4, 1944, p. 286; D. Tudor, RIR, 1-4, 1944, 2, p. 160). Așadar abreviația G din inscripția CIL, III, 953 poate fi nu *G(allorum)*, ci mai degrabă *G(emina)*. Pentru lectură trebuie avută apoi în vedere și copia făcută de J. F. Neigebauer în anul 1847, dată după care inscripția a mai suferit, se pare, unele deteriorări (*op. cit.*, p. 276 nr. 2). Din această copie rezultă că „semnul” din fața cifrei III trebuie să fi fost nu un *H*, ci un *X*, cifra întregă fiind deci XIII. Firește, prezența unei vexilații a [LEG]XIII *G(eminae)* la Hoghiz, adică pe teritoriul Daciei Inferioare, încă pe timpul lui Hadrian, ar putea să pară la prima vedere surprinzătoare. Ținând însă seama de faptul că provincia respectivă nu avea nici o legiune, ci numai trupe auxiliare, fiind subordonată din punct de vedere militar legatului din Dacia Superior (M. Macrea, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 355) putem considera un lucru firesc că legiunea a XIII-a *Gemina* din Apulum înființase, după anul 119, un post de pază în zona de mare importanță strategică de la Hoghiz. Dealtfel, prezența unui detașament al legiunii a XIII-a *Gemina* a fost atestată și la Ariușd (jud. Covasna), dar în condiții neclare (J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 18; TIR, L35, București, 1969, p. 24).

³² În legătură cu așezarea cohorții III *Gallorum* la Hoghiz pe vremea lui Marcu Aureliu: D. Tudor, OR³, p. 351.

Numerus equitum Illyricorum (abgekürzt *Numerus Illyricorum*) umgewandelt wurde, in den Jahren 129 und 140 belegt, in welcher Zeit sie zum Heer der Provinz Dacia Inferior gehörte. Bis jetzt war aber ihr Standort nicht bekannt.

Abschließend hebt der Verfasser hervor, daß bei Annahme des Standortes des *Numeri Illyricorum* bei Hoghiz die Reihe der Hilfstruppen aus Dacia Inferior, die im Südosten Siebenbürgens stationiert waren, bereichert wird.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. A Ziegelstempel der Hilfstruppe *Numerus Illyricorum* von Hoghiz (nach G. Téglás); B Ziegelstempel der Hilfstruppe *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium* (nach M. Moga).